

نقش سبک زندگی اسلامی در مقاومت سازی فرزندان در خانواده در برابر انحرافات رسانه‌ای

«گروه میثاق ولایت»

استاد راهنما

سرکار خانم منیژه صفرعلیزاده

دبیر گروه

سمیه سلطانعلی زاده

اعضاء گروه

زهرا قاسم خانی

سعیده علیپور

فاطمه خلیلی

شهریور ۱۴۰۴

چکیده

با گسترش روزافزون رسانه‌های نوین و نفوذ آن‌ها در ابعاد مختلف زندگی، خانواده‌ها با چالش‌های تربیتی تازه‌ای در زمینه مواجهه فرزندان با محتوای انحرافی رسانه‌ای مواجه شده‌اند. این پژوهش با هدف تبیین نقش سبک زندگی اسلامی در مقاومت‌سازی فرزندان در برابر انحرافات رسانه‌ای به روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع اسلامی و یافته‌های علوم تربیتی و روان‌شناسی انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سبک زندگی اسلامی با تأکید بر مولفه‌های بنیادینی چون تقوا، بصیرت، نظم، ارتباط سالم خانوادگی و تربیت دینی، می‌تواند با ایجاد یک مصونیت درونی، به‌عنوان سپری مؤثر در برابر آسیب‌های رسانه‌ای عمل کند. این سبک زندگی، زمینه‌ساز رشد فکری و اخلاقی فرزندان و ارتقای تاب‌آوری رسانه‌ای آنان است. این پژوهش بر اولویت مصون‌سازی درونی تربیت بر محدودسازی بیرونی تأکید دارد و یافته‌های آن می‌تواند راهگشای سیاست‌گذاران فرهنگی و مربیان تربیتی در طراحی برنامه‌های آموزشی و حمایتی برای خانواده‌ها باشد.

کلیدواژه‌ها: سبک زندگی اسلامی، خانواده، مقاومت‌سازی فرزندان، انحرافات رسانه‌ای، مصون‌سازی درونی.

مقدمه

رشد فزاینده فناوری‌های ارتباطی و گسترش رسانه‌های نوین، به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی، موجب تحول بنیادین در شیوه‌های تعامل، یادگیری و سبک زندگی افراد شده است. این تحولات، در کنار فرصت‌های بی‌سابقه‌ای که برای آموزش، سرگرمی و ارتباط فراهم آورده‌اند، چالش‌های جدی نیز در حوزه تربیت فرزندان و حفظ سلامت روانی و اخلاقی آنان به‌وجود آورده‌اند. یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های خانواده‌ها و نظام‌های تربیتی در عصر حاضر، مواجهه با انحرافات رسانه‌ای و تأثیرات مخرب آن بر هویت، باورها و رفتارهای نسل نوجوان و جوان است. در چارچوب این پژوهش، «انحرافات رسانه‌ای» به هرگونه محتوا یا پیام رسانه‌ای (اعم از مکتوب، تصویری یا شنیداری در رسانه‌های نوین و سنتی) اطلاق می‌شود که با القاء ارزش‌ها، هنجارها و الگوهای رفتاری ناسازگار با آموزه‌های اسلامی، به طور مستقیم یا غیرمستقیم، موجب مختل شدن فرآیند سالم تربیت دینی، کاهش تاب‌آوری فکری و اخلاقی و سست شدن پایه‌های هویتی فرزندان می‌شود. این انحرافات لزوماً آشکار و صریح نیستند، بلکه غالباً در قالب سرگرمی، آموزش، الگوسازی از سبک زندگی و بازتعریف مفاهیم، به صورت تدریجی و نامحسوس اثر خود را اعمال می‌کنند.

در این میان، سبک زندگی اسلامی به عنوان الگویی جامع و مبتنی بر آموزه‌های وحیانی، ظرفیت بالایی در هدایت و مقاوم‌سازی فرزندان در برابر آسیب‌های رسانه‌ای دارد. این سبک زندگی با تأکید بر اصولی چون ایمان، تقوا، نظم، مسئولیت‌پذیری، ارتباط سالم خانوادگی و اجتماعی، و بهره‌گیری از عقلانیت و بصیرت، می‌تواند زمینه‌ساز تربیت نسلی آگاه، مقاوم و توانمند در مواجهه با هجمه‌های فرهنگی و رسانه‌ای باشد.

پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که در سال‌های اخیر مطالعات متعددی به بررسی تأثیر رسانه‌های نوین بر تربیت فرزندان پرداخته‌اند. پژوهش‌هایی نظیر تحقیقات «احمدی و همکاران (۱۳۹۸)» و «کریمی (۱۴۰۰)» نشان داده‌اند که استفاده بی‌رویه از شبکه‌های اجتماعی می‌تواند منجر به کاهش تعاملات خانوادگی، افت تحصیلی، و تضعیف ارزش‌های اخلاقی در نوجوانان شود. همچنین، مطالعات «صادقی و رضایی (۱۳۹۷)» بر نقش سبک زندگی اسلامی در ارتقاء سلامت روانی و اخلاقی نوجوانان تأکید کرده‌اند و آن را عاملی مؤثر در افزایش تاب‌آوری در برابر آسیب‌های فرهنگی و رسانه‌ای دانسته‌اند. این پژوهش‌ها بیانگر آن‌اند که بهره‌گیری از آموزه‌های دینی و سبک زندگی اسلامی می‌تواند به‌عنوان سپری محافظ در برابر تهدیدات رسانه‌ای عمل کند و بنیان‌های تربیتی خانواده را تقویت نماید.

مقاله حاضر با هدف بررسی نقش سبک زندگی اسلامی در تقویت بنیان‌های تربیتی خانواده و افزایش تاب‌آوری فرزندان در برابر انحرافات رسانه‌ای، به تحلیل ابعاد مختلف این سبک زندگی و تأثیر آن بر فرآیند

تربیت دینی و اخلاقی فرزندان می‌پردازد. امید است یافته‌های این پژوهش بتواند راهکارهایی مؤثر برای خانواده‌ها، مربیان و سیاست‌گذاران فرهنگی در جهت ارتقاء سلامت رسانه‌ای نسل آینده ارائه دهد.

مبانی نظری پژوهش

۱. مفهوم‌شناسی و مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی

واژه «زندگی» در لغت به معنای زنده‌بودن، حیات و مدت عمر آمده و در علوم انسانی مفهومی بنیادین تلقی می‌شود که به جریان زیستی، روانی و اجتماعی انسان اشاره دارد. در منابع تخصصی، زندگی به‌عنوان فرایندی شامل تجربه‌های زیستی، روانی، اجتماعی و فرهنگی انسان در طول عمر تعریف شده است (آذری، ۱۳۹۵؛ ساروخانی، ۱۳۸۴).

واژه «سبک» نیز به معنای شیوه، روش و طرز انجام یا بیان یک امر است و در علوم اجتماعی به عنوان شیوه‌ای خاص در رفتار، گفتار یا کنش اجتماعی که نشان‌دهنده هویت فرد یا گروه است، شناخته می‌شود (توسلی، ۱۳۸۲؛ پاینده، ۱۳۹۰).

ترکیب این دو واژه، «سبک زندگی»، به معنای شیوه‌ای از زیستن است که در آن باورها، ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای فردی و اجتماعی سامان می‌یابد. سبک زندگی اسلامی، بازتابی از جهان‌بینی توحیدی و مبتنی بر آموزه‌های وحیانی قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم (ص) است. این سبک، مجموعه‌ای هماهنگ از عناصر اعتقادی، اخلاقی و رفتاری را دربرمی‌گیرد که مسیر زیست مؤمنانه را ترسیم کرده و هدف نهایی آن دستیابی به «حیات طیبه» و قرب الهی است (نبوی، ۱۴۰۰؛ ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۳).

سبک زندگی اسلامی نه تنها یک انتخاب فردی، بلکه مسئله‌ای فرهنگی و تمدنی است که نقش مهمی در شکل‌گیری هویت انسان ایفا می‌کند. پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع) با سیره عملی خود، این سبک را در قالب رفتارهای فردی، خانوادگی، اجتماعی و سیاسی به نمایش گذاشته‌اند. امام علی (ع) در نهج‌البلاغه، زندگی مؤمن را مبتنی بر زهد، عدالت و کرامت انسانی معرفی می‌کند (خطبه ۱۹۳).

همچنین پژوهش‌های معاصر نشان می‌دهند که این سبک بر پایه توحید، وحی، عقلانیت و کرامت انسانی بنا شده است (محمدی لایینی و حسینی کارنامی).

۱,۲. تعریف و خاستگاه

تعریف و خاستگاه سبک زندگی اسلامی

سبک زندگی اسلامی، مفهومی میان‌رشته‌ای است که ریشه در منظومه معرفتی اسلام دارد و به شیوه‌ای از زیستن اشاره دارد که بر اساس آموزه‌های وحیانی، عقلانیت دینی و سیره معصومین (ع) شکل می‌گیرد. این سبک، نه تنها مجموعه‌ای از رفتارهای فردی و اجتماعی را سامان می‌دهد، بلکه بازتابی از جهان‌بینی توحیدی و هدف‌مندی انسان در مسیر قرب الهی است.

علامه طباطبایی در تبیین پیوند سبک زندگی با معارف اسلامی، معتقد است که سنت‌های اجتماعی و رسوم زندگی انسان‌ها از باورهای هستی‌شناسانه آنان نشأت می‌گیرد و اختلاف در سبک‌های زندگی، ریشه در تفاوت اصول اعتقادی جوامع دارد. ایشان در تفسیر آیه ۲۴ سوره ابراهیم، «شجره طیبه» را نماد انسجام منظومه‌ای معارف اسلامی می‌داند و تأکید می‌کند که همه اعتقادات حق، اخلاق کمال‌بخش و اعمال شایسته از اصل توحید سرچشمه می‌گیرند (یوسفی مقدم، ۱۴۰۰، ص ۱۲).

از دیدگاه اسلامی، سبک زندگی نه تنها به رفتارهای فردی بلکه به ساختارهای اجتماعی نیز مربوط می‌شود. اسلام برای جامعه بشری، هویت مستقل قائل است و احکام و نظام‌های خاصی را برای آن وضع کرده است. بنابراین، سبک زندگی اسلامی در دو سطح فردی و اجتماعی معنا می‌یابد و به‌عنوان الگویی تمدنی، پاسخگوی نیازهای انسان در دنیا و آخرت است (موحد، عباسی و اکبرزاده، ۱۳۹۹، ص ۲۳).

در این چارچوب، سبک زندگی اسلامی به معنای برخورداری از «حیات طیبه» است؛ یعنی زندگی‌ای که در آن آسایش مادی با تعالی معنوی همراه شده و انسان در مسیر تخلق به اخلاق الهی و قرب باری تعالی گام برمی‌دارد. این سبک، بر اساس سه محور اصلی اعتقادات (توحید، نبوت، معاد)، اخلاقیات (تقوا، کرامت انسانی) و وظایف عملی (عبادات و رفتارهای اجتماعی) استوار است (افشانی و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۸۵).

همچنین سلم‌آبادی و همکاران تأکید می‌کنند که سبک زندگی اسلامی، نقشه راهی است که از سوی خالق انسان ترسیم شده و تمام ابعاد وجودی و نیازهای انسان را در نظر گرفته است. این سبک، زمینه‌ساز دستیابی به سعادت پایدار و رهایی از سبک‌های غیر اسلامی است (سلم‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۴۷).

۲. مؤلفه‌های کلیدی سبک زندگی اسلامی

سبک زندگی اسلامی بر پایه اصول بنیادینی شکل گرفته که در منابع دینی و سیره معصومین (ع) به‌روشنی تبیین شده‌اند.

مهم‌ترین مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی عبارت‌اند از:

گفت‌وگوی مستمر و هدایت‌گر والدین با فرزندان را در مواجهه با رسانه‌ها تأیید می‌کند. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که خانواده‌هایی با ارتباطات مؤثر، کمتر در معرض آسیب‌های رسانه‌ای قرار می‌گیرند (ابراهیمی‌کیایی و عامریان، ۱۳۹۹)

۴-۷. الگوسازی والدین در مصرف رسانه‌ای

رفتار رسانه‌ای والدین، الگویی مستقیم برای فرزندان محسوب می‌شود. اگر والدین در مصرف رسانه‌ای خود، اصولی چون زمان‌بندی، انتخاب محتوای مفید، پرهیز از افراط و رعایت اخلاق رسانه‌ای را رعایت کنند، فرزندان نیز به تبعیت از آن‌ها گرایش خواهند یافت. در آموزه‌های دینی، اصل «امر به معروف و نهی از منکر» نه تنها در سطح اجتماعی، بلکه در سطح خانوادگی نیز کاربرد دارد (سوره آل‌عمران: ۱۰۴). والدینی که خود به اصول دینی در مصرف رسانه پایبند باشند، زمینه‌ساز تربیت رسانه‌ای سالم در خانواده خواهند بود.

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

پژوهش حاضر با هدف واکاوی نقش سبک زندگی اسلامی در مواجهه با یکی از چالش‌های بنیادین تربیتی عصر رسانه، یعنی «انحرافات رسانه‌ای»، به این نتیجه اساسی دست یافت که سبک زندگی اسلامی نه تنها یک راهکار تربیتی در کنار سایر راهکارها، بلکه یک الگوی تمدنی جامع، پیشگیرانه و تحول‌آفرین است. این سبک با ایجاد «مصونیت درونی» در فرزندان، به جای تکیه بر محدودیت‌های بیرونی، آنان را به کنشگرانی آگاه، نقاد و مقاوم در برابر هجمه‌های فرهنگی رسانه‌ها تبدیل می‌کند.

برخلاف رویکردهای صرفاً بازدارنده که اغلب با مقاومت، دور زدن و عدم پذیرش از سوی نوجوانان مواجه‌اند، سبک زندگی اسلامی با نهادینه‌سازی ارزش‌هایی چون تقوا، بصیرت، کرامت نفس، عقلانیت دینی و مسئولیت‌پذیری، بستری برای تربیت نسلی فراهم می‌آورد که نه تنها در برابر آسیب‌های رسانه‌ای مصون‌اند، بلکه توانایی بهره‌برداری هدفمند از فرصت‌های رسانه‌ای را نیز دارا هستند.

سهم نظری و عملی پژوهش

این تحقیق با ارائه یک چارچوب نظری منسجم و قابل اجرا، سه مؤلفه کلیدی را به هم پیوند می‌زند:

تعریف مسئله: بازتعریف «انحرافات رسانه‌ای» به عنوان یک فرآیند تدریجی، پنهان و ارزش‌زدا، فراتر از محتوای آشکار و سطحی.

راهبرد کلان: تأکید بر «مصون‌سازی درونی» به عنوان راهبردی پایدار، مؤثر و قابل پذیرش در برابر «محدودسازی بیرونی».

مکانیسم اجرایی: استخراج مؤلفه‌های عملیاتی سبک زندگی اسلامی شامل امر به معروف، نظارت الهی، مراقبت از محیط تربیتی، الگوسازی والدین، مدیریت مصرف رسانه و تقویت هویت دینی.

توصیه‌های کاربردی

یافته‌های این پژوهش می‌تواند مورد بهره‌برداری طیف وسیعی از ذی‌نفعان قرار گیرد:

سیاست‌گذاران فرهنگی: در طراحی سیاست‌های رسانه‌ای و تربیتی مبتنی بر تقویت هویت اسلامی.

طراحان برنامه‌های درسی: برای گنجاندن مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در محتوای آموزشی.

مبلغان دینی و فعالان فرهنگی: در تولید محتواهای تربیتی و رسانه‌ای با رویکرد ایجابی.

خانواده‌ها: به‌عنوان نخستین و مهم‌ترین نهاد تربیتی، برای ایجاد محیطی امن، فعال و هویت‌ساز در خانه.

پیشنهادهای برای تحقیقات آینده

برای توسعه و تعمیق این حوزه، پیشنهادات زیر ارائه می‌شود:

تدوین ابزار سنجش: طراحی و اعتبارسنجی پرسشنامه‌ای برای سنجش سطح مصونیت رسانه‌ای نوجوانان بر اساس مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی.

مطالعات میدانی و کیفی: انجام پژوهش‌های پیمایشی و مصاحبه‌های عمیق با خانواده‌های موفق در تربیت رسانه‌ای اسلامی.

توسعه بسته‌های آموزشی: طراحی دوره‌های مهارت‌محور برای والدین و نوجوانان با هدف ارتقاء سواد رسانه‌ای اسلامی.

تحلیل محتوای رسانه‌ها: بررسی میزان انطباق رسانه‌های پرمخاطب با مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی و ارائه راهکارهای اصلاحی.

مطالعه تطبیقی با سایر سبک‌های زندگی: بررسی تفاوت‌ها و نقاط قوت سبک زندگی اسلامی در مقایسه با سبک‌های سکولار، لیبرال یا مصرف‌گرایانه در مواجهه با رسانه.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم. (بی‌تا). تهران: مرکز چاپ و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران.
- ۱. بخاری، م. ب. ا. (بی‌تا). صحیح بخاری (جلد ۲، ص ۸۸). بیروت: دارالفکر.
- ۲. پرتال جامع علوم و معارف قرآن. (بی‌تا). بررسی مولفه‌ها و امتیازات سبک زندگی اسلامی از منظر قرآن و حدیث. نشریه معارف قرآنی.
- ۳. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. (۱۴۰۲). کاربرست سواد رسانه‌ای دینی در مواجهه با آسیب‌های فضای مجازی. مجموعه مقالات همایش سواد رسانه‌ای و فضای مجازی.
- ۴. جوادی آملی، ع. (۱۳۸۹). تفسیر موضوعی قرآن کریم: اخلاق در قرآن. قم: نشر اسراء.
- ۵. خمینی، ر. (بی‌تا). شرح چهل حدیث. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- ۶. رضاقلی‌زاده، ب. (۱۳۹۹). بررسی آسیب‌های اجتماعی نوجوانان و نقش رسانه در پیشگیری و کنترل آن. فصلنامه رسانه، ۳۱(۱)، ۱۴۷-۱۶۶.
- ۷. رجب‌نژاد، م. و همکاران. (۱۳۹۲). سبک زندگی اسلامی. پژوهش‌های دینی و اجتماعی، ۹، ۵۵-۷۰.
- ۸. شریفی، ز. (۱۳۹۵). روان‌شناسی تربیتی در خانواده. تهران: انتشارات رشد.
- ۹. شریفی، م. ر. (۱۳۹۱). سبک زندگی اسلامی. تهران: پژوهش‌های فرهنگی اسلامی.
- ۱۰. شریف رضی، (بی‌تا). نهج‌البلاغه (نامه ۳۱). ترجمه س. ج. شهیدی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۱۱. صیری، ب. (۱۴۰۲). راهبردهای توانمندسازی والدین در زندگی رسانه‌ای فرزندان بر اساس دیدگاه متخصصان. دین و ارتباطات، ۳۰(۱)، ۲۸۵-۳۱۲.
- ۱۲. طباطبایی، س. م. ح. (۱۴۱۷ق). تفسیر المیزان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ۱۳. قرائتی، م. (۱۳۹۰). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- ۱۴. کلینی، م. ب. ی. (بی‌تا). الکافی (اصول کافی). ترجمه و شرح ع. ا. غفاری. تهران: دارالکتب الإسلامیة.
- ۱۵. معنوی، ف. (۱۴۰۳). تأثیر رسانه بر تربیت و رشد دینی کودکان و نوجوانان. ارائه‌شده در همایش بین‌المللی پداگوژی و اسپرانتولوژی.
- ۱۶. محمدی لایینی، م. و حسینی کارنامی، س. ح. (۱۳۹۳). بررسی مؤلفه‌ها و امتیازات سبک زندگی اسلامی از منظر قرآن و حدیث. الاهیات قرآنی، ۲(۲)، ۳۳-۵۰.
- ۱۷. مطهری، م. (بی‌تا). آینده انقلاب اسلامی ایران. تهران: انتشارات صدرا.
- ۱۸. مطهری، م. (بی‌تا). تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: انتشارات صدرا.

۱۹. ناصری، ف. و همکاران. (۱۴۰۰). شاخصه‌های سبک زندگی اسلامی منطبق در قرآن و حدیث. ارائه‌شده در اولین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی از منظر قرآن و حدیث.
۲۰. سبحانی‌نژاد، م؛ احمدآبادی آرانی، ن؛ عسگری، ز. (۱۳۹۳). مصون‌سازی جامعه از مضرات برنامه‌های انحرافی رسانه‌های نوین با توجه به راهکارهای قرآنی. فصلنامه مطالعات رسانه‌ای، دانشگاه علامه طباطبائی.
۲۱. احمدپناهی، ع. (۱۳۹۰). عناصر تأثیرگذار در کارآمدی رسانه جمعی و مصونیت بخشی به آن. فصلنامه اخلاق، ۱۰(۳۷)، ۱-۲۰.
۲۲. احمدی، ا. (۱۳۹۴). سبک زندگی اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۲۳. ابراهیمی‌کیایی، ه. و عامریان، ف. (۱۳۹۹). چالش‌ها و موانع تربیت دینی نسل چهارم انقلاب و راهکارهای رسانه‌ای. فصلنامه خانواده و پژوهش، ۱۷(۳)، ۴۵-۶۲.
۲۴. ابن‌شعبه حرّانی، (بی‌تا). تحف العقول عن آل الرسول. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۵. اسمعیلی‌طبا، س. م؛ سلطانی‌فر، م؛ فرهنگی، ع. ا. (۱۴۰۰). کاربست سواد رسانه‌ای دینی در مواجهه با آسیب‌های فضای مجازی. فصلنامه پژوهش‌های فقهی، ۱۷(۱)، ۲۳-۴۰.
۲۶. افشانی، م. و همکاران. (۱۳۹۳). سبک زندگی اسلامی. تهران: پژوهش‌های فرهنگی اسلامی.
۲۷. الوانی، س. م. (۱۳۹۸). مدیریت خانواده در عصر رسانه. تهران: انتشارات سمت.

• منابع لاتین

۱. Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2007). Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide. *New Media & Society*, 9(4), 671-696. <https://doi.org/10.1177/1461444807080335>
۲. McQuail, D. (2010). *McQuail's Mass Communication Theory* (6th ed.). London: Sage Publications.